

NON MULTA, SED MULTUM 2

Humanitní vědy v České republice 1990–2010

***Druhé pokračování příspěvku místopředsedy Akademie věd ČR
prof. Jaroslava Pánka (Historický ústav AV ČR) o výsledcích
humanitních věd v uplynulém dvacetiletí, který autor na konci června
přednesl na kongresu Společnosti pro vědy a umění.***

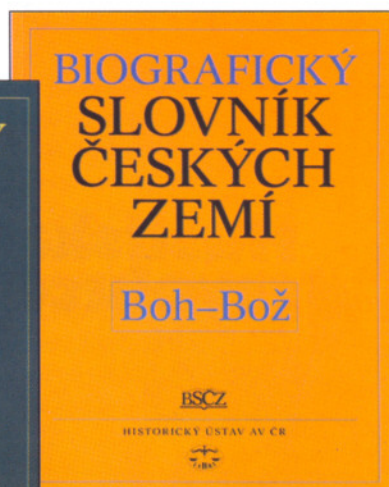
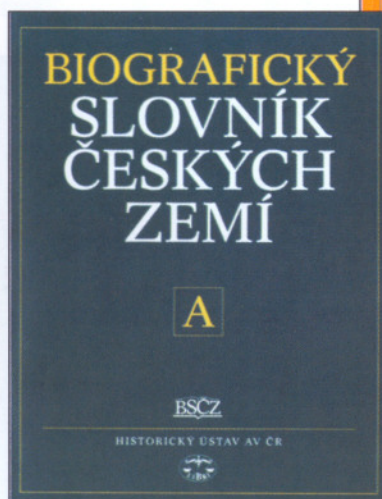
Otevřenost světu a vznik nové sítě badatelských center se výrazně projevily v historických vědách. Zrušení politických a ideologických zábran do slova otevřelo celý dějinný prostor i dějinný čas. Náhle bylo možné svobodně si zvolit jakékoli téma a vydat jakoukoli publikaci, navázat kontakty s kterýmkoli zahraničním ústavem či odborníkem, a pokud to dovolily finanční prostředky, bádát až na výjimky v kterémkoli archivu na světě či přednést kvalitní výsledky svého výzkumu v jakékoli zainteresované instituci, na kterékoli konferenci či kongresu. Při navazování intenzivních kontaktů se světem čeští historici docenili význam sepětí s bohemikálními badateli v Evropě, Americe, Asii i Austrálii a v rozsáhlém bio-bibliografickém lexikonu *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies* (2005) dali těmto vztahům pevnou faktografickou základnu.

Nedocenitelnou podporu poskytli vynikající zahraniční znalci naší historie, kteří od počátku devadesátých let organizovali množství bilaterálních či vícestranných vědeckých zasedání, usnadňujících propojení českých odborníků zejména s historiografií americkou, britskou, francouzskou, italskou, německou, polskou a rakouskou. Na jedné straně se otevřely brány vědeckých společností (zejména německého *Collegia Carolina* a amerického sdružení *Czechoslovak History Conference*), na straně druhé vznikla programová základna komparativního bádání o dějinách střední a západní Evropy. Světově proslulý badatel o dějinách habsburské monarchie a profesor na univerzitě v Oxfordu Robert J. W. Evans založil *Forum of British, Czech and Slovak Historians*, zatímco s pomocí francouzských bohemistů Bernarda Michela, Marie-Elizabeth Ducreux a Antoine Marèse se podařilo rozvinout činnost *Česko-slovensko-francouzské komise historiků* a *Francouzského centra pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES)* v Praze. Zasluhou polských znalců české historie Stanislawa Byliny a Wojciecha Iwańczaka vznikla významná základna pro středoevropský srovnávací výzkum rovněž v *Komisi pro dějiny českých zemí a česko-polských vztahů* při Polské akademii věd, která pravidelně každé dva roky pořádá konference polských a českých historiků. Desítky vědeckých

zasedání prověřily, kde leží těžiště možné mezinárodní spolupráce a v čem spočívá reálný přínos českých historiků. Mnozí z nich se postupně orientovali na různé části Evropy a světa, přičemž do popředí se dostaly všechny hlavní státy Evropy, Severní a Jižní Ameriky, částečně též Asie a Afriky, byť posledně jmenované kontinenty zůstávají z jazykových důvodů vyhrazeny především orientalistům. Potřeba nově porozumět světu v historických souvislostech vedla ke vzniku několika desítek knižních publikací o dějinách jednotlivých států, které však mají – až na výjimky – z velké části kompilativní povahu. Postupně se ukázalo, že skutečně originální výsledky lze přinášet především v historii těch zemí a regionů, k nimž se soustřeďuje soustavné pramenné bádání. Vyšly originální práce k starším dějinám Spojených států (Historický ústav AV ČR) a Latinské Ameriky (Středisko iberoamerických studií na Univerzitě Karlově, ale také filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a Univerzity Pardubice). Na starém kontinentu se výzkum soustředil k nejdůležitějším státům západní Evropy (Ústav světových dějin Filozofické fakulty UK a Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK) a k zemím střední a východní Evropy. Právě zde bylo možno navázat na starší tradici historické slavistiky – především v zájmu o Balkán a Rusko (Historický ústav AV ČR). Skupiny historiků se v jednotlivých akademických a univerzitních ústavech postupně soustředily na historii zemí jim nejbližších, takže vznikly nové institucionální a tematické vazby na Polsko (Hradec Králové, Opava, Ostrava, Pardubice), Německo (Praha, Plzeň, Ústí nad Labem) a Rakousko (Brno, České Budějovice). V mezinárodní spolupráci se podařilo překonat důsledky dlouhodobé tabuizace některých témat, ať již šlo o sporné problémy či o zvládnutí historie opomíjených regionů. Zejména pomezí oblasti Slezska a Kladska, v jejichž tisíciletých dějinách se vzájemně doplňovali a postupně střídali Češi, Němci a Poláci, ale také Židé, se staly modelem nového zpracování historie interetnických a mezikulturních vztahů ve střední Evropě. Práce českých specialistů tak přirozeně vplynuly do evropského srovnávacího výzkumu.

Svoboda výzkumu umožnila zvládnout dávná desiderata českých dějin. Jelikož komunistický režim dovoľoval zveřejňovat jen část relevantních informací, zatímco všechny ostatní zamlčoval, v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století nebylo možno vydat žádnou souhrnnou či lexikální publikaci postavenou na skutečně vědeckém základě. Platilo to o dějinách českého státu, jednotlivých zemí (i jejich historie se stala po zrušení zemského zřízení nežádoucím námětem) či měst, ale také o osobnostech českých dějin. Zatímco o vydávání mnohasvazkových *Velkých dějin zemí Koruny české* se ve spolupráci s historiiky z různých institucí zasloužilo soukromé nakladatelství Paseka, dalších úkolů se ujal Historický ústav AV ČR. Postupně zahájil vydávání *Biografického slovníku českých zemí* (od 2004), který obsáhne několik desítek tisíc hesel o osobnostech spjatých s tímto prostorem, *Akademické encyklopedie českých dějin* (od 2009), která má ve čtrnácti svazcích přinést podrobný výklad všech podstatných reálií, a spolu s Ústavem pro soudobé dějiny zpracoval také komprimovanou jednosvazkovou syntézu českých dějin *A History of the Czech Lands* (2009), v anglickém znění určenou především pro zahraniční veřejnost. Péčí Historického ústavu AV ČR a zvláště Evy Semotanové se rozvinul rovněž český podíl na mezinárodním zmapování historických měst Evropy a od roku 1995 vzniklo již dvacet svazků *Historického atlasu měst České republiky*. V dohledné době by měl vyjít již dokončený velký *Akademický atlas českých dějin*, který podá obraz vývoje českého státu a společnosti s využitím nejnovějších kartografických metod.

Historiografie posledních dvaceti let se významně metodologicky rozšířila a přijala podněty ze západoevropského a amerického prostředí. Zároveň však navázala na nejlepší výsledky starších autorů. Žijící klasici oboru mohli teprve nyní vydat své nejvýznamnější publikace, které snesou i nejpřísnější mezinárodní měřítko. V oboru medievistiky vyšlo fundamentální dílo Františka Šmahela (ostatně zakladatele mezinárodně úspěšného Centra medievistických studií při Filosofickém ústavu AV ČR) o husitské revoluci, které podalo ucelený obraz tohoto klíčového období starších českých dějin. Hlavní představitel českého bádání o dějinách hmotné kultury Josef Petráň završil svou mohutnou syntézu této tematiky a vzápětí na nejvyšší úrovni rozvinul metodu mikrohistorie, čímž otevřel cestu mnohým badatelům střední a mladší generace. Vynikající znalec metod současné evropské historiografie Josef Válka promítl výsledky svého celoživotního bádání do brilantní syntézy *Dějiny Moravy* a vytvořil základnu, na níž skupina historiků z Masarykovy univerzity v Brně za vedení Jiřího Malíře a Jiřího Hanuše přistoupila roku 2005 k vydávání ediční řady *Země a kultura ve střední Evropě*. Výsledky tohoto výzkumu definitivně potvrdily skutečnost, že

české dějiny nelze nadále odvozovat z pohledu na Prahu a její okolí, ale že je nutné přiměřeně respektovat všechny teritoriální, etnické a kulturní složky českého historického území. Historici 19. století Miroslav Hroch a již zesnulý Otto Urban ve svých německy publikovaných monografiích osvětlili proces utváření moderních národů v evropské srovnávací perspektivě i v konkrétním českém případě. Badatel o moderních dějinách Jan Křen předložil rozsáhlé syntetické dílo *Dvě století střední Evropy*, které dokládá nezbytnost začleňovat české dějiny do evropského, zvláště však středoevropského kontextu. Jak prokázala diskuse s význačnými zahraničními bohemisty na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích v září 2006, teprve v těchto souvislostech se stává jeden z malých států starého kontinentu dostatečně zajímavým tématem pro evropskou a světovou historiografii.

Desítky starších i mladších badatelů se chopily opomíjených témat, často i nových metod, především historické antropologie a mikrohistorie, a vydaly velké množství publikací různé úrovně, z nichž jen zlomek dosáhl ohlasu v zahraničí. Vysoko nad průměr běžné produkce vynikají syntetické práce několika historiků, kteří se věkem pohybují kolem šedesátky a kteří často překračují jak oborové, tak i obvyklé metodické hranice. Bez nároku na úplnost lze uvést alespoň Zdeňka Beneše, Marii Bláhovou, Lenku Bobkovou, Petra Čorneje, Milana Hlavačku, Jiřího Kroupu, Jiřího Kuthana, Václava Ledvinku, Jiřího Malíře, Zdeňka Měřinského, Jiřího Peška, Svatavu Rakovou, Noemi Rejchrtovou, Jana Rychlíka, Petra Sommera, Jiřího Štaifa, Pavlu Vošahlíkovou či Josefa Žemličku.

Do popředí vystoupila i početná střední generace, z níž lze uvést zástupně za ostatní jen několik málo příkladů. „Jihočeská historická škola“, v jejímž čele stojí Václav Bůžek (Jihočeská univerzita), se soustředila na sociální a kulturní dějiny šlechty, měšťanstva a poddaných v novověku a na téma politické

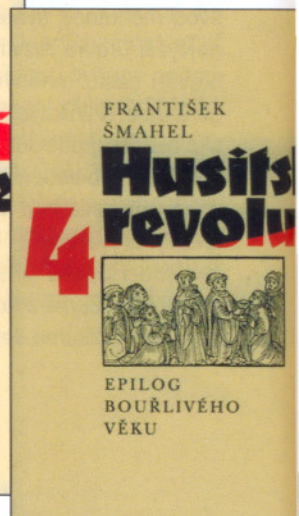
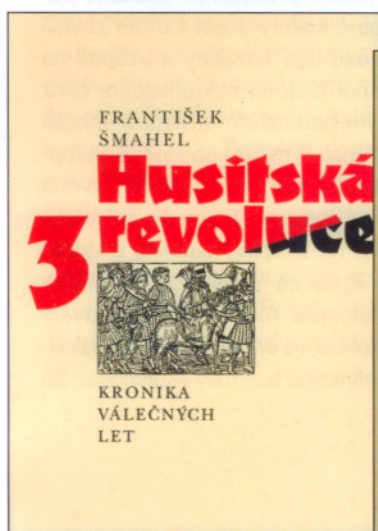
komunikace; rovněž zpracování problematiky osvěcenství (Ivo Cerman) nachází příznivý ohlas v zahraničí. Soudobé dějiny hospodářské a politické se staly za vedení Zdeňka Jirásky doménou odborníků na Slezské univerzitě v Opavě, zatímco badatelé na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (zejména Zdeněk R. Nešpor) přispěli k prohloubení výzkumu dějin evangelických církví novými přístupy z hlediska sociologie a antropologie. Historici na Univerzitě Pardubice si získali mezinárodní uznání jednak v rámci genderových studií při výzkumu postavení ženy v dějinách (čelnou osobností v této oblasti je Milena Lenderová), jednak mimořádně významným příspěvkem k ekonomické historii. Zásluha o překonání vakua v tomto dříve opomíjeném oboru náleží Petru Vorlovi, který pojal dějiny oběživ a financování jako jeden z klíčů ke komplexní interpretaci hospodářských, politických a kulturních proměn novověké Evropy. Vorlův originální výzkum dospívá dnes k novému poznání vztahů mezi kontinenty a civilizacemi a stává se vysoce účinnou reprezentací české historiografie ve světě.

Podařilo se obnovit ty směry bádání, které byly do roku 1989 nežádoucí nebo přímo zakázané. Největším edičním projektem české historiografie se stalo – zásluhou obnoveného Masarykova ústavu AV ČR – souborné vydání *Spisů a Korespondence T. G. Masaryka*, jednoho z nemnoha Čechů, jejichž působení mělo skutečně světový ohlas. Pokud jde o dříve tabuizované tematické okruhy, na předním místě to platí o církevních a náboženských dějinách. Na jejich pěstování se zaměřil Historický ústav AV ČR, při němž byl ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK založen Český historický ústav v Římě. Mezi nejdůležitější výsledky patří vydávání obnovené ediční řady *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, bádání o christianizaci v procesu utváření raných středo-

evropských států či o vztahu církve a státu ve středověku a za habsburské monarchie. Pozoruhodné výsledky přináší systematický výzkum náboženského života v raném novověku a úloha náboženství v české společnosti v době osvícenství a sekularizace 19. a 20. století, stejně jako dříve nedotčené bádání o německém katolicismu v českých zemích. Dosavadní vrchol tohoto úsilí představuje rozsáhlá syntetická práce českých a německých historiků, která originálním způsobem zvládla dějiny všech církví a náboženského života v českých zemích ve 20. století.

Konjunkturu zažívají dějiny šlechty v rozpětí od středověku do 19. století, dějiny novodobého podnikatelství (v tomto ohledu vyniká zásluhou Milana Myšky výzkum na Ostravské univerzitě) a mnohostanná problematika vývoje českých zemí v rámci habsburské monarchie. Zejména poslední uvedený okruh problémů se zbavuje tradičních resentimentů a postupně dospívá k realistickému hodnocení konfliktních situací v českých dějinách; příkladné jsou v tomto ohledu monografie Tomáše Knoze o majetkových konfiskacích v kritickém období kolem roku 1620, práce Jiřího Mikulce věnované interpretaci české barokní společnosti a jejího vztahu k habsburskému soustátí, stejně jako vynikající monografie Víta Vlnase o Evženu Savojském a jeho době. Na nebývalou úroveň se dostal výzkum dějin diplomacie a mezinárodních vztahů v období první Československé republiky, nacistické okupace a druhé světové války, který reprezentují Jindřich Dejmek, Jan Kuklík mladší a Jan Němeček. Své silné stránky ukázala rovněž reflexe vlastního oboru při výzkumu dějin historického myšlení a historické kultury (mj. Jiří Lach na Univerzitě Palackého) a schopnost zapojit se do velkých mezinárodních projektů věnovaných prezentaci dějin jednotlivých evropských národů (*Representation of the Past*). Zvládnutí všech uvedených témat vytváří potenciál pro budoucí syntézy, zároveň však nabízí příležitost k širšímu mezinárodnímu srovnání.

V devadesátých letech se nově konstituoval obor soudobých dějin, který zkoumá vývoj od druhé světo-

vé války do současnosti. Před rokem 1989 byl natolik potlačen politickou propagandou, že se vůbec nemohl rozvinout, a jeho institucionální základnou se stal teprve Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, založený roku 1993. Postupně se však tento obor uplatnil i ve vědecké a pedagogické činnosti na univerzitách a získal specifickou pramennou základnu jednak v mezinárodně respektovaných souborech disidentských archivních a knihovních sbírek (Československé dokumentační středisko, sbírka *Libri prohibiti* a Knihovna Václava Havla v Praze), jednak v Archivu bezpečnostních složek při Ústavu pro studium totalitních režimů a samozřejmě v nově zpřístupněných fondech Národního archivu v Praze.

Soudobé dějiny se ovšem pohybují na rozhraní mezi striktním vědeckým výzkumem a aktuálními politickými zájmy. V některých případech je to naprosto opodstatněné, jestliže je výzkum postaven – tak jako v *Centru pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války* – do služeb nápravy křivd na obětech holocaustu. V tomto smyslu vykonalo zmíněné centrum významnou heuristickou a organizační práci, která je oceňována v euroamerickém prostoru. Na druhé straně se však bádání o komunismu může dostávat pod tlak politických stran a zájmových skupin, jak ukázaly v letech 2008–2010 skandalizující „senzační objevy“ a boje o vedení Ústavu pro studium totalitních režimů. Akademický a univerzitní výzkum naštěstí prokázal dostatečnou rezistenční sílu, politickým vlivům odolal a dosáhl mnoha výsledků trvalé hodnoty.

Z celosvětového hlediska bylo významné zapojení českých historiků za vedení Viléma Prečana a Oldřicha Tůmy do výzkumu dějin komunistické diktatury a bipolárního uspořádání světa (mj. *Cold War International History Project*) ve spolupráci s *National Security Archive* ve Washingtonu. Při výzkumu periody studené války, zvláště pak metod sovětizace střední a východní Evropy, zaujaly zvláštní místo „Pražské jaro 1968“ a jeho vojenské potlačení se všemi důsledky pro mezinárodně politickou diskreditaci komunismu. Čeští historici, kteří vydali kolem dvaceti svazků dokumentů v sérii *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970* a mnoho monografií, podstatně přispěli k analýze mocenských mechanismů Sovětského svazu a postavení jeho satelitů v době studené války.

Značný mezinárodní ohlas měly rovněž diskuse o nucených migracích v době druhé světové války a těsně po ní, které se staly předmětem mezinárodně politických sporů a nabyly nové aktuálnosti v době etnických čistek na Balkáně v devadesátých letech. Zejména interpretace prezidentských dekretů spjatých se jménem Edvarda Beneše rozbourila jinak

převážně poklidnou hladinu debat o vztazích mezi střeoevropskými národy a přenesla se i do euroamerického prostoru, jak ukázala nedávno také kniha Mary Heimann *Czechoslovakia: The State that Failed* (New Haven a Londýn 2009). Důkladně argumentovaná vědecká analýza tohoto jednostranně pojatého spisu, kterou zpracoval Jindřich Dejmek, dokládá, že česká historiografie je schopna věcně reagovat i na tvrdé projevy dějepisného revizionismu, a to jiným způsobem než dezorientovaná domácí publicistika. Patrně největším badatelským výkonem na tomto kontroverzním poli se stala monumentální politická biografie prezidenta Beneše z pera Jindřicha Dejmka, která svým záběrem předčí většinu životopisů českých politiků, jichž vyšlo v posledním dvacetiletí značné množství. Hlavní nevýhodou tohoto díla zůstává – tak jako u většiny našich historických prací – vydání výlučně v českém jazyce a tudíž i nedostupnost zásadních vědeckých poznatků, a interpretačních konceptů širší badatelské veřejnosti ve světě.

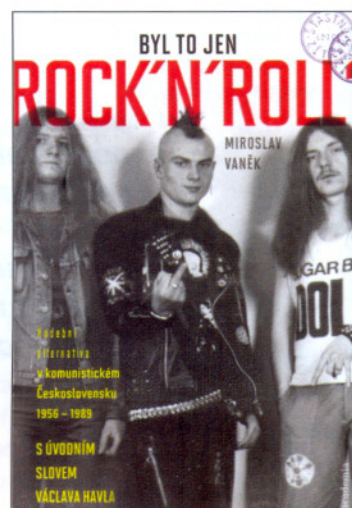
V rámci soudobých dějin se úspěšně rozvinul také podbor orální historie, jehož čelný představitel Miroslav Vaněk založil v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR *Centrum orální historie* a získal mu mezinárodní uznání. Vaněk ve svých publikacích položil metodologické základy tohoto bádání v České republice a zpracováním obrovského souboru životopisných interview vytvořil nový základ pro všestranné studium dějin tzv. období normalizace sedmdesátých a osmdesátých let, a to jak z hlediska disentu a politických elit, tak i „mlčící většiny“. Vzniklo tak jedno z východisek příštího srovnávacího studia sociálních, politických a kulturních dějin v období komunismu v celé oblasti střední a východní Evropy. Lze předpokládat, že při poznávání mentálního dědictví komunismu sehraji tyto publikace nemalou úlohu i v budoucnosti.

A nejen to. Výsledky orálního historického bádání nezůstávají obráceny pouze do domácího prostředí, ale jsou kladně přijímány v Evropě i v zámoří. Výrazem respektu se stal 16. světový kongres orální historie, který se konal v červenci 2010 v Praze za účasti 500 delegátů z 57 zemí a na němž byl Miroslav Vaněk zvolen prezidentem Mezinárodní asociace orální historie. Necelé dvacetiletí svobodného rozvoje soudobých dějin v České republice tak dosáhlo i v symbolické rovině bezprecedentního úspěchu. ■

(Pokračování)

JAROSLAV PÁNEK,

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Nejnovější publikace významného orálního historika Miroslava Vaňka, kterou vydalo Nakladatelství Academia, přináší poprvé pohled na rockovou hudbu z historické perspektivy.